

УДК 338.439.4:637.1(477)

*Т. В. Божидарнік,
к. е. н., доцент, декан факультету бізнесу,
Луцький національний технічний університет*

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ МОЛОКА: ВИМОГА ЧАСУ ТА ОБОВ'ЯЗКОВА УМОВА

У статті досліджено динаміку реалізації молока і молокопродуктів. Виявлено фактори зростання індексу цін на молочну продукцію. Запропоновано інструментальну базу державного регулювання ринку молока і молокопродуктів.

This article explores the dynamics of milk and dairy products. There are factors increase the price index for dairy products. A instrumental framework of state regulation of market milk and dairy products.

*Ключові слова: ринок молока, індекс цін, митні тарифи, господарства населення.
Key words: milk market, the index of prices, tariffs, farm population.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ринок молока і молокопродуктів, крім фундаментальних характеристик, притаманних класичному ринку, відзначається низкою специфічних ознак, що зумовлені галузевими особливостями його розвитку, а також виробничо-технічними характеристиками виробників молока та молокопереробних підприємств. У попередні періоди економічних перетворень ринок молока і молокопродуктів не було трансформовано в модель, яка притаманна економічно розвиненим країнам якраз через те, що застосовувалися реформаційні заходи, які не враховували об'єктивних обмежень щодо нарощення виробництва, переробки сирого молока та реалізації молочних виробів. Стагнаційні процеси в національній економіці не давали можливості надавати достатньої підтримки виробникам молока для розширеного відтворення, тому вітчизняна молочна індустрія зазнала значних втрат як матеріального, так і психологічного характеру.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Уряді праць приділяється значна увага розкриттю фундаментальних передумов функціонування ринку молока і молокопродуктів, суперечностей його реформування в перехідний період, особливостей регулювання поведінки суб'єктів молокопродуктового бізнесу в країнах розвинутого капіталізму та країнах пострадянського простору.

На думку В. Кудлай, серед основних шляхів виходу України з економічної кризи є інтенсивний розвиток регіональних аграрних ринків. Складовою частиною аграрного ринку виступає ринок молока і молокопродуктів. За науково обґрунтованими нормами харчування, молочні продукти повинні складати третину харчового раціону людини. Тому погіршення стану ринку молока і молочних продуктів негативно впливає на харчування населення, а отже, і на здоров'я нації [3].

Ю. Захарченко стверджує, що система

функціонування ринку молока досі не відрегульована і потребує більш глибокого вивчення і розробки. В економічній літературі недостатньо викладені точки зору про місце держави в регулюванні ринку молока та створенні необхідних умов для його ефективного функціонування. Потребують також висвітлення питання податкового реформування у молокопереробній сфері щодо звільнення виробників від сплати ПДВ або хоча б відчутного його зменшення, внаслідок чого суттєво зменшиться кінцева вартість молочних продуктів, вони стануть доступнішими для більшості населення держави, тобто значно підвищиться платоспроможний попит на продукцію, яка завжди була соціально спрямованою і вживалася усіма верствами населення [1].

Я. Тивончук розглядає ринок молока і молокопродуктів як сукупність складових ринкового механізму, за допомогою яких здійснюється виробництво, реалізація, споживання молока та продуктів його переробки, купівля-продаж молочних продуктів через оптову і роздрібну торгівлю. Розвиток ринку молока і молокопродуктів підлеглий загальним закономірностям розвитку економіки й пов'язаний з ринком інформації про грошові доходи населення, можливості збільшення продовольчих ресурсів, ринком фінансово-кредитних, матеріально-технічних ресурсів тощо [4].

Ринок молока і молокопродуктів є доволі динамічним, оскільки урізноманітнюються форми інтеграції виробників молока і молокопереробних підприємств та методи визначення центрів відповідальності у молокопродуктовій вертикалі. Спостерігаються відмінності між ринками високорозвинених країн та країн з перехідною економікою і тих, що розвиваються. Якщо у першому випадку основним завданням застосування регулюючих важелів є стабілізація виробництва та упередження кризи перевиробництва, то у другому випадку мають місце індустріально відстале молочне скотарство та молочна промисловість, яка за техніко-експлуатаційними та виробничими характеристиками відповідає регламентам міжнародних торгових об'єднань та регіональних інтеграційних утворень.

О. Козак зазначає, що високорозвинуті країни, такі як Франція, Німеччина, Італія й

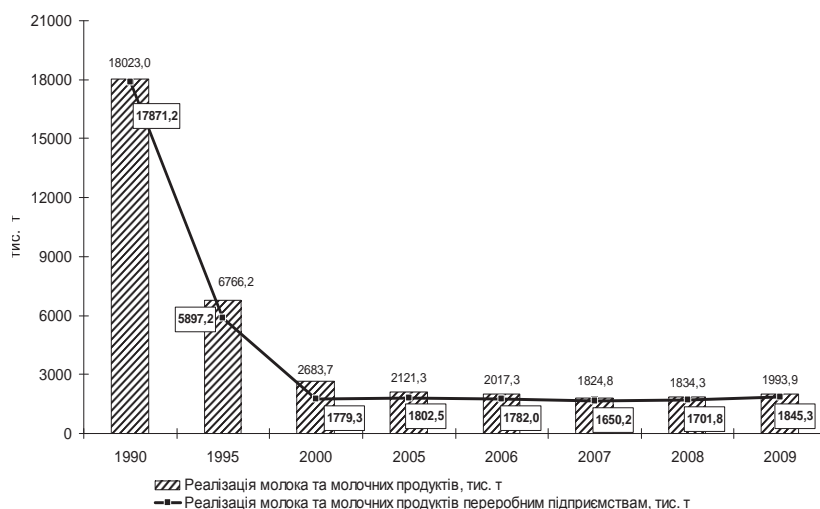

Рис. 1. Динаміка реалізації молока та молочної продукції за 1990—2009 рр. (за даними Державної служби статистики України)

інші члени ЄС, що досягли достатнього рівня виробництва і споживання молочної продукції, останніми роками, як правило, стали на шлях стабілізації виробництва або навіть деякого скорочення. В цілому ж для європейського ринку молока характерні високий рівень захисту від зовнішніх поставок, висока інтенсивність регулювання ринку, а також квотування виробництва [2].

В Україні має бути поширений досвід розвинених країн та країн з перехідною економікою щодо розбудови індустріальної бази виробництва молока та державної підтримки виробників молока як крупних, так і дрібних.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Цілями публікації є дослідження динаміки реалізації молока та молочної продукції за 1990—2009 р., порівняння обсягів реалізації молока і молочних продуктів у розрізі регіонів, характеристика середніх цін реалізації молочної продукції, розробка інструментальної бази державного регулювання ринку молока і молочних продуктів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ринок молока та молочної продукції являє собою систему складних виробничо-економічних та комерційних зв'язків з приводу виробництва, переробки та продажу молока та молочної продукції. В період реформ розбалансованими виявилися основні зв'язки між суб'єктами ринку молока і молочної продукції. Особливо складна ситуація склалася на первинному ринку молока у зв'язку з ціновою дискримінацією особистих селянських госпо-

дарств та низькою якістю молокосировини, яку виробляє дана категорія господарств.

Падіння обсягів виробництва молока в період з 1990 по 2009 р. вплинуло на динаміку реалізації молока та молочних продуктів. Якщо у 1990 р. було реалізовано 18023 тис. тонн, то у 2009 р. обсяг реалізації склав 1993,9 тис. тонн (рис. 1). Корелює з динамікою реалізації молока та молочних продуктів й динаміка реалізації цих видів продукції переробним підприємствам. Це пояснюється згортанням обсягів виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах, які централізовано постачали молоко на переробні підприємства. Коли ж одноосібні господарства почали домінувати в структурі загального виробництва молока, тоді й знизився процент його реалізації переробним підприємствам і змінилась його функціональна спрямованість. Значний вплив мав і фактор недосконалого цінового регулювання ринку молока, а також символічні дотації виробникам цього виду продукції.

Не вимальовується чітка тенденція щодо зміни індексів цін реалізації молока та молочних продуктів до попереднього року. Фаза падіння даного показника (2000—2006 р.) змінилась фазою зростання (2006—2008 р.). У 2009 р. відбулось інтенсивне зниження індексів цін реалізації молока та молочних продуктів порівняно з 2008 р. Якщо у 2008 р. індекс цін становив 1,47, то у 2009 р. він знизився до рівня 1,01. Динаміка індексів цін реалізації молока та молочних продуктів у першій фазі зумовлена посиленням конкурентного середовища на даному цільовому ринку.

Боротьба за споживача змушувала виробників даного виду продукції знижувати ціни, щоб закріпитися на конкретному ринковому сегменті. Деяке зростання індексів цін реалізації молока та молочних продуктів у 2007 р. порівняно з 2006 р. було зумовлено проявами недобросовісної конкуренції найбільш потужних виробників по відношенню до суб'єктів малого підприємництва.

У цей же період неупорядкованим було середовище функціонування посередників на ринку молока та молочних продуктів. У цілому індекси цін реалізації молока та молочних продуктів корелюють з індексами цін реалізації продуктів тваринництва.

Виняток становить 2008 р. Така ситуація значною мірою була зумовлена дефіцитом м'ясопродуктів на вітчизняному ринку і нездатністю уряду ефективно проводити протекціоністську політику.

Аналізуючи динаміку індексів споживчих

цін на молоко та сир в період з 2004—2009 рр., слід зазначити, середньорічне зростання цін складало 18%. Найбільше значення показника (грудень до грудня попереднього року) було зафіксовано в 2007 р. і склало 142,1%. Проте найбільше зростання середньорічного значення індексу цін молока та сиру відбулося в 2008 р. і фіксувалося на рівні 131,2% в розрахунку до попереднього року.

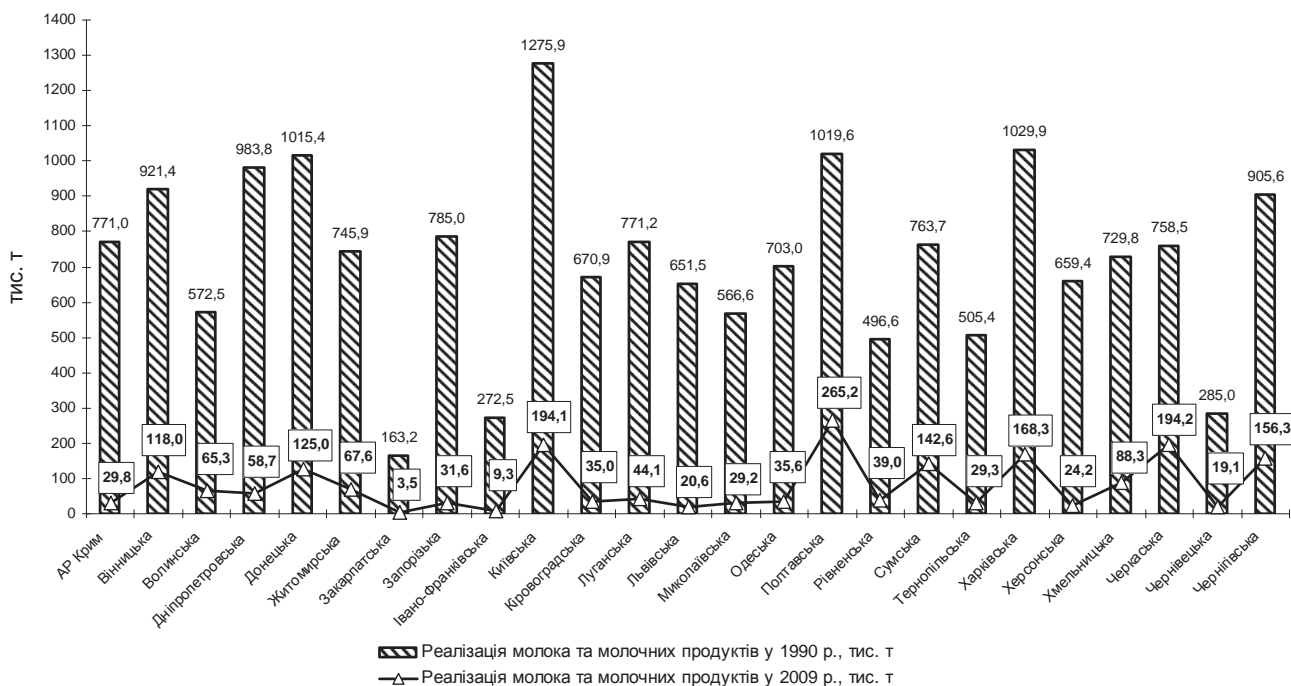
Основними факторами, що спричинили зростання індексів цін на молоко та сир в проаналізований період, були зростання закупівельних цін на молоко, подорожчання ресурсів, нестабільність політичної ситуації та загальної інфляційні процеси в економіці країни.

Прослідковується тенденція до постійного зростання цін виробників на молоко оброблене рідке, масло вершкове та твердих сирів. Найбільш динамічне зростання цін на вищезазначені види продукції відбулося у 2007 р. і склало на молоко оброблене рідке 49,2%, масло вершкове — 44,9%, сири тверді — 50,7%.

Середнє значення зростання цін виробників за період 2004—2009 рр. становило на молоко оброблене рідке 20,8%, масло вершкове — 26,6%, а на сири тверді — 21,9%.

Проаналізувавши динаміку індексів цін реалізації продукції тваринництва, молока та молочних продуктів, можна зробити висновок про їх кореляцію. Тобто існує пряма залежність між цінами реалізації продукції тваринництва та реалізаційними цінами на молоко і молочні продукти. За період 2007—2009 рр. прослідковується тенденція до зменшення темпів зростання цін. А в 2009 р. порівняно з попереднім відбулося зниження реалізаційних цін на 8,4% молока та молочних продуктів, що спричинено кризовими явищами в економіці країни, які посприяли зниженню платоспроможного попиту населення, в результаті чого ціни знизились.

Починаючи з 1990 р., обсяги виробництва молока почали скорочуватися, відповідно до цього почали скорочуватися і обсяги реалізації молока та молочних продуктів, ця тенденція чітко прослідковується на рис. 2. Це дає підставу зробити висновок, що цей розрив, який утворився протягом двох десятиліть, дає можливість його заповнити за рахунок виробництва великої кількості молока та молочних продуктів високої якості з помірними цінами. Якщо проаналізувати обсяг реалізації молока та молочних продуктів у 1990 р., то він був зафіксований найвищий у Київській області і становив 1275,9 тис. тонн, що на 1081,8 тис. тонн більше 2009 р. Це пояснюється тим, що ряд молокопро-

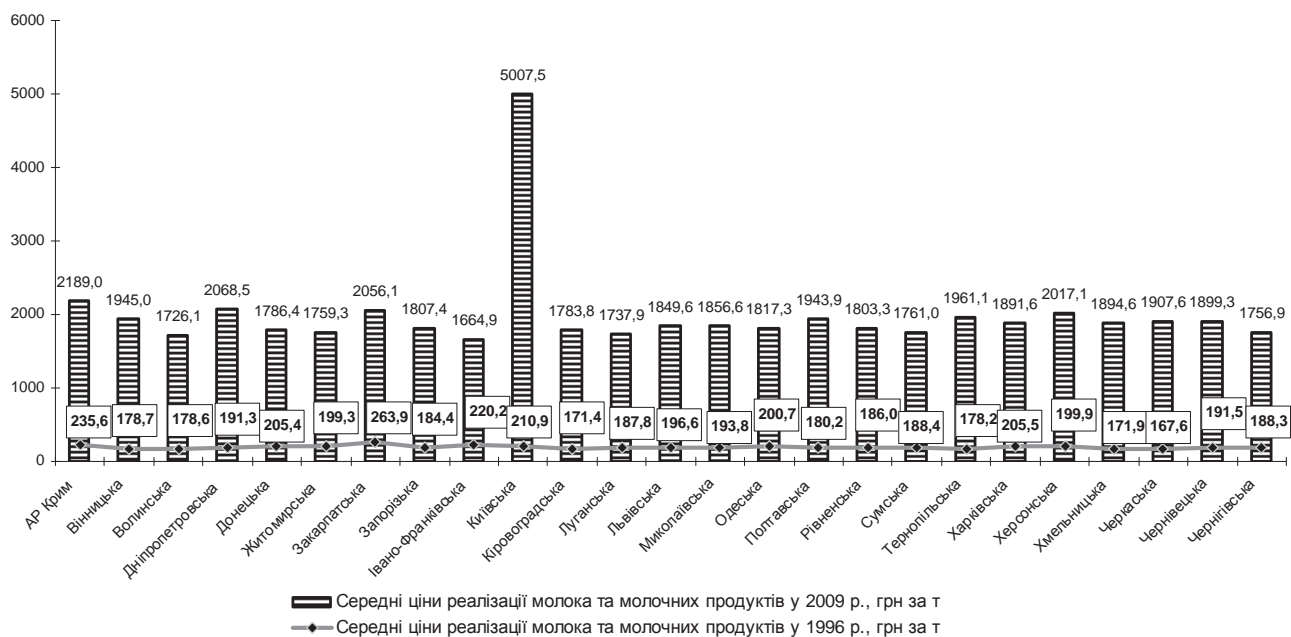

Рис. 2. Реалізація молока і молочних продуктів у 1990 та 2009 р. в розрізі регіонів України (за даними Державної служби статистики України)

дуктових підприємств згорнули свою діяльність у зв'язку із нерентабельністю даного виду діяльності і переливанням капіталів у більш прибуткові сфери діяльності.

Проаналізувавши рис. 3, можна зробити висновок, що за 1996 р. середні ціни реалізації молока та молочних продуктів знаходяться в межах 171,4 та 263,9 грн. за тону. Це пояснюється тим, що внаслідок проведення грошо-

вої реформи ціни були більш стабільними і майже не відрізнялися в розрізі областей. Найвищий рівень середніх цін реалізації молока та молочних продуктів у 2009 р. був зафіксований у Київській області і становив 5007,5 грн. за тону. Збільшення цін за період з 1996 р. по 2009 р. було зумовлено, по-перше, інфляційними процесами в країні, згортанням виробництва молока та молочних продуктів, що призвело до де-

Рис. 3. Характеристика середніх цін реалізації молока і молочних продуктів у 1996 та 2009 р. (за даними Державної служби статистики України)

фіциту зазначеної продукції, по-друге, постійним зростанням вартості паливо-мастильних матеріалів та транспортних витрат, а також витрат на переробку молока.

Ринок молока і молокопродуктів буде виступати самодостатнім та потенційно перспективним сегментом продовольчого ринку, якщо матиме місце розширене відтворення і переведення на інноваційну основу основних його суб'єктів, які є надзвичайно взаємопов'язаними. Наростання деструктивних процесів у одному із сегментів ринку молока і молокопродуктів кумулятивним чином впливає на масштаби економічної стагнації в інших.

Враховуючи те, що ринок молока і молокопродуктів являє собою доволі складну багатофункціональну систему відносин щодо виробництва, переробки та реалізації молочної продукції, виникає потреба у формуванні сучасної системи його державного регулювання з огляду на необхідність забезпечення доступності соціальних видів молока і молокопродуктів для переважної більшості населення України. На основі аналізу системи державного регулювання ринку молока і молокопродуктів як в умовах командно-адміністративної системи, так і в умовах перехідного періоду було встановлено що сучасна система державного регулювання ринку молока і молокопродуктів має включати декілька блоків: зовнішньоторговельне регулювання, загальноекономічне регулювання, підтримка виробництва продукції, регулювання попиту і пропозиції продукції, регулювання цін, регулювання доходів переробної промисловості і торгівлі, пряма підтримка уряду та непряма підтримка уряду. Переважна більшість блоків системи державного регулювання ринку молока і молокопродуктів на сьогодні потребує відчутної корекції, оскільки в останні роки значно звузилась географія продажу окремих видів молочної продукції на зовнішніх ринках, особливо на теренах колишнього Радянського Союзу, відбулось скорочення поголів'я молочних порід корів, підвищився рівень фізичного спрацювання і морального зносу виробничого устаткування молокопереробних підприємств, погіршилася якість готової молочної продукції.

Інструментальна база зовнішньоторговельного регулювання ринку молока і молокопродуктів на сьогодні не включає достатнього набору економічних та фіскальних важелів для активізації експорту молочної продукції та обмеження непродуктивного імпорту. В першу чергу, це стосується відсутності відповідних митних тарифів, які спонукали б вітчизняні мо-

локопереробні підприємства до імпорту тропічних рослинних жирів, які, з однієї сторони, знижують собівартість виробництва молочних продуктів, а з іншої — погіршують якість готової продукції, яка не відповідає технічних регламентам як країн Європейського Союзу, так і Митного союзу. Важливим моментом є також своєчасне відшкодування ПДВ українським молокопереробним підприємствам-експортерам молочної продукції до Російської Федерації і Казахстану. Якщо така умова не буде витримуватися, вітчизняні виробники не матимуть достатніх стимулів для нарощення експортних поставок і закріплення на ринках перерахованих вище країн. Тим більше, що Митний союз з кожним роком все жорсткіше регулює поставки молочної продукції з України, аргументуючи такі кроки погіршенням якості і безпечності продукції.

Недостатньо сформованою з точки зору позитивного Європейського та світового досвіду є система загальноекономічного регулювання виробництва молока та молокопродуктів. У складі цієї системи особливе занепокоєння викликає система кредитування, оскільки для більшості виробників молока, і в першу чергу особистих селянських господарств, кредитні ресурси є малодоступними. Всього оптимізм розробка в окремих регіонах кредитних ліній щодо підтримки нарощення потенціалу молочногоскотарства та купівлі племінних порід молочних корів.

У більшості країн Європейського Союзу аграрний сектор є збитковим, але внаслідок вмілої політики перерозподілу доходів та ефективної підтримки він має прийнятний рівень конкурентоспроможності для успішної конкуренції з виробниками молочної продукції інших регіонів світу. З огляду на це система державного регулювання ринку молока і молокопродуктів має включати цілий спектр важелів підтримки виробництва молочної продукції. Лише за таких умов буде ліквідовано дефіцит молокосировини та створено сприятливі економічні передумови для інноваційного оновлення техніко-технологічної бази молочногоскотарства та молочної промисловості.

Якщо говорити про регулювання попиту і пропозиції продукції в нашій країні, то слід зазначити, що така важлива його складова як квотування обсягів продажів сьогодні ще не визріла для впровадження, оскільки вона застосовується в умовах перевиробництва продукції. В спектрі інструментів регулювання попиту і пропозиції молочної продукції варто інститу-

ціоналізувати інтервенційні закупівлі, які дозволять скуповувати надлишки продукції і спрямовувати їх за прийнятними цінами для продажу найменш захищеним у соціальному відношенні громадянам.

Значним дестимулятором формування конкурентного середовища на ринку молока і молокопродуктів є недосконала система цінового регулювання і, в першу чергу, антимонопольного регулювання цін. Свідченням цьому є змова найбільш потужних переробників молока щодо підняття закупівельних цін на молочну сировину, що призвело до втрати менш потужними молокопереробними підприємствами традиційних для себе сировинних зон. Система регулювання цін має позбавитися такої дискримінаційної складової, яка передбачає закупівлю молока у сільськогосподарських підприємств за вищими цінами, ніж у особистих селянських господарств. Інша справа, якщо такий диференційований підхід до встановлення закупівельних цін базується на індикаторах якості і безпечності молока.

Значного деструктиву розвитку молокопродуктового підкомплексу завдав перегляд схеми виплати державних дотацій. Якщо раніше дотації виплачувалися на обсяги молока, що поступали на переробку, то зараз дотації нараховуються, виходячи з поголів'я худоби і валового збору молока. Така схема дестимулює виробників молока до підвищення рівня його товарності, не закладає достатніх стимулів для зростання питомих надоїв молока, розширює можливості для спекуляції з надання "молочних" дотацій. Необхідно підтримувати кожен літр товарного молока, яке надходить на переробку, що сприятиме збільшенню обсягів виробництва продукції з високим рівнем доданої вартості.

Уряду необхідно розширити спектр фінансових інструментів підтримки як аграріїв, так і молокопереробних підприємств. Політика бюджетної підтримки розширення потужностей молочного скотарства, впровадження сучасних методів годівлі тварин має бути стабільною, прогнозованою, що закладатиме належні мотиви для інвестиційних компаній вкладати свої ресурси у молокопродуктовий підкомплекс. Важливою складовою прямої підтримки урядом виробників молока мають стати грошові компенсації сільськогосподарським підприємствам та одноосібним селянським господарствам, які розвивають молочне скотарство і забезпечують первинну переробку молочної сировини в географічно не вигідній місцевості (гірські райони Українських Карпат).

ВИСНОВКИ

Враховуючи стратегічну важливість ринку молока та молокопродуктів для забезпечення сприятливих умов життєдіяльності населення, виникає необхідність у розробці системи державного регулювання даного цільового ринку, яка має включати декілька блоків: зовнішньоторговельне регулювання, загальноекономічне регулювання, підтримка виробництва продукції, регулювання попиту і пропозиції продукції, регулювання цін тощо. Особливо недосконалим є зовнішньоторговельне регулювання, яке не включає відповідних фіскальних стимулів для активізації експорту молочної продукції та обмеження непродуктивного імпорту сировини для виробництва молочних продуктів. Ряд проектів, пов'язаних з нарощенням виробництва молочних продуктів та диверсифікацією виробничої програми молокопереробних підприємств, не реалізовується через недосконалу систему кредитування за винятком кредитних ліній, які відкриваються для підтримки будівництва молочних ферм та купівлі племінних порід молочних корів. Надзвичайно повільно реагує Антимонопольний комітет України на прояви змови найбільш потужних переробників молока щодо підняття закупівельних цін на молочну сировину. Такі прояви монополізму породжують штучний сплеск цін як на молокосировину, так і на готові молочні продукти.

Література:

1. Захарченко Ю.М. Функціонування ринку молока в сучасних умовах господарювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 "Економіка сільського господарства і АПК" / Ю.М. Захарченко. — Х., 2003. — 20 с.
2. Козак О.А. Український молочний сектор: тенденції і перспективи розвитку / О.А. Козак // Агроінком. — 2008. — № 3—4. — С. 37—41.
3. Кудлай В.Г. Ринок молока і молокопродуктів: стан, тенденції та перспективи розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 "Економіка сільського господарства і АПК" / В.Г. Кудлай. — К., 2004. — 20 с.
4. Тивончук Я.О. Формування та розвиток ринку молока і молокопродуктів в Україні / Я.О. Тивончук // Економіка АПК. — 2008. — № 12. — С. 131—136.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2011 р.